

JÓZSA KRISZTIÁN – PODRÁ CZKY JUDIT – SZÁNTÓ ZSUZSANNA

Az elsajátítási motiváció fejlődésének támogatása az elmúlt évtizedek óvodai programjaiban Magyarországon és Szlovákiában

Bevezetés

Ezzel a tanulmánnyal Pukánszky Béla professzort köszöntjük a 70. születésnapján. Pukánszky Béla mind a magyarországi, mind a szlovákiai magyar nyelvű pedagógusképzés kiemelkedő jelentőségű oktatója és neveléstörténeti kutatója. Szakmai hidat képez a két ország pedagógusképzése között. Az egri Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Neveléstudományi Doktori Iskolájának vezetője, emellett a szlovákiai Selye János Egyetem professzora. A komáromi székhelyű Selye János Egyetem ebben az évben, 2024-ben ünnepelte fennállásának a 20. évfordulóját, ahol Pukánszky professzor szinte a kezdetektől, 2008 óta dolgozik. A Szlovákiában található magyar nyelvű oktatási intézménynek fontos feladata és küldetése, hogy olyan pedagógusokat képezzen, akik a Felvidéken magyar nyelven tudnak oktatni. Pukánszky Béla magyarországi professzorként meghatározó szerepet töltött be az újonnan létrejövő szlovákiai egyetem pedagógusképzésének a kialakításában, és mind a mai napig az egyetem kiemelkedő professzora. Munkájával példaértékű módon mutatja meg a két ország közötti szakmai, oktatási és kutatási együttműködés lehetőségét.

Fejezetünk témaválasztásával oly módon szeretnénk tiszteletünket kifejezni ebben a születésnapjához kötetben, hogy egy bizonyos szempontból párhuzamot vonunk a két ország óvodáinak szabályozó dokumentumai között. Magyarország és Szlovákia óvodai nevelése több évtizeden keresztül közös tőről táplálkozott. Magyarország első, budai óvodájának megnyitását (1828) követően a pozsonyi születésű Brunszvik Teréz rövidesen Besztercebányán (1829), Pozsonyban (1830, 1831) és Nagyszombatban (1832) újabb kisdédóvó intézeteket alapított. 1828 júniusától 1832 végéig tizenhét kisdédóvó intézet nyitotta meg a kapuit, amelyből négy felvidéki városban létesült. „Óvodatörténetünk leghősbibb időszakában tehát a Felvidék egyértelműen hangsúlyos szerepet játszott,

ami nem kis részben Brunszvik Teréz felvidéki kötődéseinek köszönhető” – írja Hornyák Mária (2005) abban a kiadványban, amely az első felvidéki óvodák létrejöttének 175 éves jubileumsorozata alkalmából látott napvilágot, s amelyből eredeti források alapján tájékozódhatunk az első felvidéki óvodák alapításának körülményeiről.

A közös gyökerek mintegy 90 éven át voltak hatással a kiseddóvásra, majd bő száz éve elágaztak: ettől kezdve Magyarország és Csehszlovákia, majd később az önállósult Szlovákia szuverén államokként szervezték a közoktatásukat. Miben más ma a két ország óvodai nevelése? Léteznek-e, s ha igen, melyek a közös pontok? A közelmúltban egy kutatási projekt kapcsán a két ország óvodai pedagógiai alapprogramját tanulmányoztuk (Podráczy et al., 2022). Elemzésünkben azt állapítottuk meg, hogy Magyarország és Szlovákia óvodai nevelésében számos eltérés mutatkozik. Ebben az írásunkban egy fontos részterületre, az elsajátítási motiváció fejlődésének a támogatására összpontosítunk.

Elsajátítási motiváció

Az elsajátítási motiváció arra ösztönzi az egyént, hogy megpróbálja elsajátítani egy olyan készséget, megoldani egy olyan feladatot, amely legalább kis-mértékű kihívást jelent a számára. Az elmúlt évtizedekben számos vizsgálat igazolta, hogy az elsajátítási motivációnak meghatározó szerepe van a kognitív, a szociális és a pszichomotoros fejlődésben (Barrett, & Morgan, 2018; Blasco et al., 2023), és szoros kapcsolatban áll az iskolai sikerességgel (Amukune, & Józsa, 2023; Józsa et al., 2020). Az óvodáskorban mérhető elsajátítási motiváció jelentős prediktív erővel bír a későbbi iskolai sikerességre (Józsa & Barrett, 2018; Józsa, & Zentai, 2025). Shonkoff és Phillips (2000) az amerikai Nemzeti Tudományos Akadémia egyik jelentésében úgy fogalmazott, hogy az elsajátítási motiváció egy olyan kulcsfontosságú fejlődési konstrukció, amelynek a vizsgálata minden gyermek esetében indokolt.

Az elsajátítási motiváció többdimenziós, két fő összetevőből áll: az instrumentális komponensből, amely a kihívást jelentő feladatokban, helyzetekben mutatott kitartásban jelenik meg; valamint az expresszív komponensből, amely a kihívásra adott pozitív és negatív érzelmi reakciókban jelenik meg. Az elsajátítási motiváció különböző területeken nyilvánulhat meg, ennek megfelelően megkülönböztetünk kognitív (értelmi), szociális (társas) és motoros (mozgássos) elsajátítási motivációt (Barrett & Morgan, 2018; Morgan et al., 1990, 2017). Ezek a dimenziók kisgyermekkorban szorosan összekapcsolódnak, egy-két

éves gyermekeknél például sok esetben nehéz szétválasztani a motoros és a kognitív részét a tevékenységének.

Az elsajátítási motiváció fejlődésében meghatározó szerepe van a gyermeket körülvevő környezetnek, így az otthoni, családi jellemzőknek és az intézményes nevelésnek is (Kis & Józsa, 2019). Tanulmányunk annak áttekintésére irányul, hogy milyen módon jelenik meg az elsajátítási motiváció támogatása az óvodai nevelés tartalmát szabályozó dokumentumokban Magyarországon és Szlovákiában. Munkánk előzményeként tekintünk a két ország óvodai nevelési programjának összehasonlító elemzésére (Podráczky et al., 2022), amelyvel a központi szabályozó dokumentumok hasonlóságaira és különbözőségeire kívánunk rávilágítani. Ennek az elemzésnek az eredménye azt mutatta, hogy jelentős a különbség a két ország szabályozó dokumentumaiban a gyermeki tevékenységekről (különösen a játékról), a készség- és képességfejlesztésről, ezzel együtt a műveltségtartalmak közvetítéséről való gondolkodásban. Most arra fókuszálunk, hogy miként jelenik meg a programokban az elsajátítási motiváció támogatása: a gyerekek autonóm problémamegoldásának ösztönzése, az újabb próbálkozások bátorítása, a problémamegoldást kísérő érzelmek kezelése. Az elemzés történeti síkját az egymást követő programok adják annak nyomait keresve, hogy történt-e változás ezen a téren, módosult-e a gondolkodás az elsajátítási motiváció támogatását illetően.

Magyarország

Magyarországon 1957-ben történt először kísérlet az óvodai nevelés egészét átfogó tartalmi szabályozásra. Ekkor jelent meg a művelődésügyi miniszter 851-17/1957. II/4. sz. utasítása *Nevelőmunka az óvodában. Útmutatás óvónők számára* címmel. A szakmán belül kézikönyvként ismertté vált program egy előíró tanterv típusú dokumentum, amely a nevelés-oktatás tartalmát teljes egészében szabályozta. A dokumentumhoz írt bevezető és az óvodai nevelés céljának a meghatározása természetesen a kor ideológiáját hordozza, a szakmai tartalmak azonban ettől mentesek. Az elsajátítási motiváció fogalma a pszichológiában ekkor még ismeretlen, az óvodáskorú gyermekek sajátosságairól olvasva a programban mégis az a benyomásunk, mintha az elsajátítási motivációval kapcsolatos tudás már rendelkezésre állna a pedagógiában. Az óvodás gyermek sajátosságai fejezetben a gyermek tevékenységi vágyával kapcsolatban például ezt olvashatjuk: „A legfőbb erő, amelyre az óvodai nevelés épít, a tevékenységi vágy, mely minden egészséges gyermekben megnyilvánul. Az óvónő feladata az, hogy ezt a tevékenységi vágyat a játék, a munka

és az oktatás során helyes irányba terelje. A gyermek egész kis korától kezdve örömét leli egy-egy, maga szabta feladatnak – kilincs lenyomásának, egy gomb kigombolásának – megoldásában: a siker az adott tevékenység sokszoros megismétlésére készíti. Arra kell törekednünk, hogy a játék, munka vagy oktatás során megismertessük a gyermekeket a tevékenység örömeivel, s ezt az érzést állandóan ébren tartsuk. Minden területen törekedjünk arra, hogy a gyermek érezze a siker örömét, mert a sikertelenség könnyen elkedvetleníti. Viszont, minél nagyobb, annál inkább meg kell tanulnia azt is, hogy a tevékenysége csupán bizonyos erőfeszítés árán vezet sikerhez” (Nevelőmunka az óvodában, 1957, p. 25.). Rendkívül korszerűnek értékelhetjük azt is, ahogyan ez a program a maga korában az iskolára való előkészítést s abban az óvoda legfontosabb feladatát megfogalmazza: „Az iskolára való előkészítés munkájának egyik legfontosabb feladata a gyermek érdeklődésének, új ismeretek szerzésekor érzett örömeinek, saját munkájával szemben való igényességének felkeltése és ébrentartása. Ha a gyermek már ismeri az örömet, amely a gondolkodás sikerével jár, ha tudatosan igyekszik arra, hogy helyesen gondolkodjék és jól dolgozzék, akkor az óvoda már igen sokban hozzájárult az iskolai munka sikeréhez” (Nevelőmunka az óvodában, 1957, p. 242.). Ma azt mondánánk, hogy az 57-es program az óvoda-iskola átmenet kapcsán az elsajátítási öröm jelentőségére, ösztönzésére és az iskolai eredményességben betöltött szerepére hívja fel a figyelmet. Feltételezhető, hogy ez a saját korát meghaladó szemlélet a program szerkesztőbizottsági tagjaként feltűnő Hermann Alice és a mögötte álló Budapesti Iskola hatása lehetett.

Az óvodai nevelés mérföldköveként emlegetett 1971-es óvodai nevelési program (ÓNP) komoly érdemeként tartják számon, hogy az aktuálisan rendelkezésre álló tudományos szakismereteket (pedagógiai, pszichológiai, orvosi és egészségtudományi területek) ötvözte a gyakorlati tapasztalatokkal. Hermann Alice ennek a programnak a kimunkálásán is fáradozott, a dokumentum gyermekfelfogása korszerű pszichológiai szemléletet képviselt. Ez a program szemléletében és tartalmában is sok újdonságot hozott. Az egyik ezek közül a játék helyének és szerepének az értelmezése, ami más hangsúlyt kapott, és jóval részletesebb lett. Az elsajátítási motivációval összefüggő tartalmakat leginkább ebben a fejezetben találjuk meg, de előfordulnak releváns tartalmak a gyermeki munkát és az oktatást taglaló részben is.

Az ÓNP rögzíti, hogy a játék az óvodáskorú gyermekek elsődleges tevékenysége, személyiségfejlesztésük alapvető eszköze, s az abból kifejlődő újabb tevékenységek – a munka és a tanulás – is játékos jellegűek. Ezért a játéknak azokat a sajátosságait kell erősíteni, amelyek által a hatását kifejti. Ilyen sajátosságok a játék önkéntessége, a gyermek önállósága, kezdeményezése, akti-

vitása. A játék nevelő hatásának részletes kifejtése a játéköröm jelentőségének a nyomatékosításával zárul: „A játék nevelő hatását emelik azok a pozitív érzelmek, amelyek folyamatát kísérik. A játék derűjén, vidámságán, örömen átszűrve minden hatás felfokozódik, és pozitív érzelmek között épül be minden új vonás a gyermek személyiségébe” (Az óvodai nevelés programja, 1971, p. 77.). A program az önállóságra és kezdeményezésre nemcsak a játék lényegi sajátosságaként, hanem alapvető feltételeként is tekint. Ezzel kapcsolatban az alábbi instrukciót adja az óvónőknek: „Törekedjék arra, hogy az óvodába érkezéstől a hazamenetelig sokféle játékot kezdeményezhessenek és szervezhessenek önállóan a gyermekek. Legyen módjuk a játékhoz szükséges eszközök kiválogatására, önálló kezdeményezésre, kialakításra, elmélyítésre” (Az óvodai nevelés programja, 1971, pp. 79–80. o.). Az önállóság hangsúlyozása és a tevékenységi kedv ösztönzése, ébren tartása a gyermeki munka kapcsán is megjelenik: „Az önálló munkavégzéssel adjon módot az óvónő arra, hogy a gyermekek a szükséges készségeket gyakorolják, elsajátítsák, lássák munkájuk célját, értelmét, hasznosságát önmaguk és a környezetük számára. [...] Ébresszen kedvet a további munkához” (Az óvodai nevelés programja, 1971, p. 109–110.). Az óvodai oktatás jellege és feladatai fejezetben is találunk az elsajátítási motiváció fejlődéséhez kapcsolódó tartalmat: „*Fokozódik a környező világ iránti érdeklődés, felébred a gyermekben a valamit megtanulás vágya, a gondolkodás öröme, kialakul az iskolai tanulás megkezdéséhez szükséges pszichikus beállítódás, a feladattudat, az önfegyelmezés képessége*” (Az óvodai nevelés programja, 1971, p. 141.).

Az 1989-ben megjelent, átdolgozott óvodai nevelési program (új ÓNP) lényeges pontokon igyekezett módosítani az addigi gondolkodást és gyakorlatot, egyúttal növelte az óvodapedagógusok módszertani szabadságát. A játékkal és a munkával kapcsolatos alapvetések lényegében ugyanazok, mint a 71-es programban, a tanulásértelmezés és a tanulási tevékenységek lehetséges szervezési módjai azonban jelentős változást mutatnak. A tanulás helye a nevelési folyamatban című rész egyértelművé teszi, hogy a tanulás fogalmába a program a képességek, a magatartás, a tanulás iránti vágy, a motiváció fejlődését és az ismeretszerzést is beleérti, továbbá itt is megjelenik a valamit megtanulás öröme: „A tanulás közben végzett sokféle tevékenység lehetőséget ad az érdeklődés kielégítésére, a tapasztalatszerzés, a »megtanulás«, a gondolkodás örömének átélésére, az alkotásra, az emberi és a tárgyi környezet szépségének felfedezésére” (Az óvodai nevelés programja, 1989, p. 116.). Ez a tanulásértelmezés már a tanulás- és motivációkutatás újabb eredményeit tükrözi, ennél fogva jóval korszerűbb, mint az előd ÓNP-ben. A tanulás irányításának általános elvei között a következők fogalmazódnak meg (Az óvodai nevelés programja, 1989, p. 117–119.):

- Az óvodás gyermekek elsősorban spontán módon, önkéntelenül tanulnak, ezért a pedagógus a gyermekek megismerési vágyára, érzelmi beállítottságára, önkéntelen figyelmére alapozva tudja irányítani a tapasztalat- és ismeretszerzést.
- A gyermek tanulását a kíváncsiság, az önálló cselekvésekre épülő tevékenység, a pedagógushoz kötődő érzelmi kapcsolat és a foglalkozási helyzet motiválja.
- A problémaszituáció a gyermeket szellemi aktivitásra ösztönzi, érdeklődését pedig tartósan azok a helyzetek váltják ki, amelyekben a gyermekek maguk találhatják ki a megoldást, átélve a felfedezés örömet.
- A pedagógus figyelje meg a gyermek fejlődését, vegye észre a kedvező változásokat, ismerje el a gyermek ötletességét, önállóságát, kitartását, és buzdításával növelje a gyermek önbizalmát.

Sajátos paradoxon, hogy az elsajátítási motiváció fejlődését és fejlődésének támogatását kifejezetten ösztönző, továbbfejlesztett nevelési program – minden magyar óvodára érvényes útmutatóként – éppen a rendszerváltozás idején jelent meg, amikor a mai sokszínűség iránti igény már erőteljesen jelen volt. Bakonyi Anna szerint (2013) miközben a szakma törekvései már egy új korszakot láttattak, 1996-ig egy „múltrendszerbeli” központi program funkcionált hivatalos tartalmi szabályozóként.

Az 1996-ban napvilágot látott alapprogram bevezetésével Magyarországon egy egészen új típusú tartalmi szabályozás honosodott meg, amely nem egy óvodapedagógiát kíván kötelezően érvényre juttatni, hanem nevelési programok sokféleségének és a programok egymás mellett létezésének biztosít teret. A keretprogram szabályozó szerepe és műfaja is jelentősen eltér a korábbi programoktól, mert csak azt a keretet, illetve azokat az általános elveket tartalmazza, amelyek a támpontokat jelentik minden hazai óvoda számára saját nevelési programjaik kialakításához. Azok az általános igények érvényesülnek benne, amelyeket az óvodai neveléssel szemben a társadalom a gyermek érdekeinek figyelembevételével megfogalmaz. Az alapprogram elemzésére az elsajátítási motivációval összefüggő tartalmakat keresve már történt egy kísérlet, melynek során a bölcsődei és óvodai alapprogramokat hasonlítottuk össze (Nyitrai et al., 2019). Abban a vizsgálatban arra voltunk kíváncsiak, hogy miként jelenik meg a bölcsőde és az óvoda alapprogramjában az elsajátítási motiváció támogatása, a programok mely elemei hozhatók kapcsolatba ezzel, és milyen kontextusban lehetők fel az elsajátítási motiváció stimulálására utaló tartalmak. A továbbiakban ennek az elemzésnek az eredményét figyelembe véve foglaljuk össze a magyar óvodai alapprogram jellemzőit.

Az elsajátítási motiváció mint fogalom a hatályos óvodai alapprogramban nem jelenik meg, de az óvodai nevelés alapelveiből, a gyermeki tevékenységgel kapcsolatos alapvetésekből és a gyermeki fejlődést támogató nevelői magatartásból kibontható, hogy miként viszonyul az óvodai szakma az óvodáskorú gyermekek önálló problémamegoldásához, a gyermeki kísérletezéshez és az eközben keletkező érzelmekhez.

Az óvodai nevelés alapelvei a gyermeki személyiség elfogadásával és tiszteletével, a gyermek egyéni készségeinek, képességeinek kibontakoztatásával, valamint a pedagógiai hatásrendszer gyermeki személyiséghez igazításával nagyon jól megágyaznak az elsajátítási motiváció fejlődésének és támogatásának. Az alapelvek jelentősége abban áll, hogy azok az óvodai nevelés egészének irányító eszméi, olyan eszmék, amelyeknek minden körülmények között érvényesülniük kell.

A gyermek autonóm kezdeményezésének és próbálkozásainak támogatása a program számos elemében megjelenik, leginkább az óvoda és/vagy óvodapedagógus számára megfogalmazott feladatként. A felnőtt feladataira irányuló elemzés kiindulópontját Laevers és Declercq (2011) gyermeki kompetenciák fejlődéséről vallott felfogása jelentheti, amelynek együttes feltételeként a gyermeki jóllétet és bevonódást határozzák meg. Nyitrai és Korintus (2017) az első életévek játékanak jellemzőit összefoglaló írása Laevers és Declercq nyomán ismerteti azokat a javaslatokat, hogy mit érdemes tenni a felnőttnek a jóllét és a bevonódás fokozása érdekében. Laevers és Declercq (2011) gyermeki jóllétre és bevonódásra irányuló javaslatai – amelyek minden kisgyermekkel foglalkozó felnőtt számára tanulságosak lehetnek – az alábbiakban foglalhatók össze: biztonságot nyújtó, meleg háttér; a gyermek érdeklődéséhez illeszkedő tevékenység biztosítása; vonzó játéktérületek kialakítása; a gyermek szabad kezdeményezéseinek támogatása.

Hol találjuk meg ezeket az alapprogramban? A biztonságot nyújtó, meleg háttérre a garanciát az érzelmi, erkölcsi és értékorientált közösségi nevelés jelenti, amely az alábbiakat rögzíti: „Elengedhetetlen, hogy a gyermeket az óvodában érzelmi biztonság, állandó értékrend, derűs, kiegyensúlyozott, szeretetteljes légkör vegye körül. Mindezt szükséges, hogy a gyermeket már az óvodába lépéskor kedvező érzelmi hatások érhék; az óvoda alkalmazottai és a gyermek, a gyermekek, valamint az óvodai alkalmazottak közötti kapcsolatot pozitív attitűd, érzelmi töltés jellemezze; az óvoda egyszerre segítse a gyermek erkölcsi, szociális érzékenységének fejlődését, én-tudatának alakulását, és engedjen teret önkifejező törekvéseinek.”

A gyermek érdeklődéséhez illeszkedő tevékenység biztosítása leghangúlyosabban az értelmi fejlesztés és nevelés területén jelenik meg: „Az óvodai nevelés

a gyermek egyéni érdeklődésére, kíváncsiságára – mint életkori sajátosságra –, valamint a meglévő tapasztalataira, élményeire és ismereteire építve biztosít a gyermeknek változatos tevékenységeket, amelyeken keresztül további élményeket, tapasztalatokat szerezhet az őt körülvevő természeti és társadalmi környezetről.” Ugyanitt a pedagógus feladata valamennyi értelmi képesség fejlesztése, „különösen a képzelet és a kreativitás fejlődését elősegítő ösztönző környezet biztosítása”. A program a tanulás feltételeként határozza meg a gyermek cselekvő aktivitását, a közvetlen, sok érzékszervre ható tapasztalást, a felfedezés lehetőségének biztosítását, a kreativitás erősítését.

A vonzó játékterületek kialakítását a játéktevékenységben találjuk meg a pedagógus feladataként. A játéktevékenység kapcsán – amely az óvodai nevelés egészében kiemelt jelentőségű – a program így fogalmaz: „A játékhoz megfelelő helyre és egyszerű, alakítható, a gyermeki fantázia kibontakozását segítő anyagokra, eszközökre, játékszerekre van szükség. Az óvoda és az óvodapedagógus feladata, hogy megfelelő csoportlégkört, helyet, időt, eszközöket és élményszerzési lehetőségeket biztosítson a különböző játékformákhoz. [...] Az óvodában előtérbe kell helyezni a szabadjáték túlsúlyának érvényesülését.”

A gyermek szabad kezdeményezéseinek támogatását a program szinte minden eleme ösztönzi. Ki kell emelnünk ezek közül a személyi feltételeket, amelyben az óvodapedagógus elfogadó, segítő, támogató attitűdje jelenik meg, ami azért lényeges, mert ez az elsajátítási motiváció fejlődésének alapvető feltétele. A gyermek kezdeményezéseinek bátorítására az egyes tevékenységekben is találunk utalásokat:

- „A spontán – a játékban, azon belül a szabad játékban – megjelenő mozgásos tevékenységeknek, az egészségfejlesztő testmozgásnak az óvodai nevelés minden napján, az egyéni szükségleteket és képességeket figyelembe véve, minden gyermek számára lehetőséget kell biztosítani.”
- „A gyermek saját vers- és mesealkotása, annak mozgással és/vagy ábrázolással történő kombinálása az önkifejezés egyik módja.”
- „Az óvodapedagógus az ábrázoló tevékenységekre az egész nap folyamán teret, változatos eszközöket biztosít. Maga a tevékenység, s ennek öröme a fontos, valamint az igény kialakítása az alkotásra, a kreatív önkifejezésre, a környezet esztétikai alakítására és az esztétikai élmények befogadására.”
- „Biztosítson elegendő alkalmat, időt, helyet, eszközöket a spontán és szervezett tapasztalat- és ismeretszerzésre, a környezetkultúra és a biztonságos életvitel szokásainak alakítására. Segítse elő a gyermek önálló véleményalkotását, döntési képességeinek fejlődését.”

Összegezve azt mondhatjuk, hogy a hatályos alapprogramban az elsajátítási motiváció és annak támogatása explicit módon nem jelenik meg, a program egésze mégis olyan pedagógiai kultúrát közvetít, amely az elsajátítási motiváció fejlődéséhez és fejlesztéséhez szükséges nevelői magatartást kedvezően orientálja. Az óvoda ennek alapján a gyermekek önálló problémamegoldását támogatja, a problémamegoldást kísérő érzelmek, különösen a frusztráció kezelése ugyanakkor szinte teljesen hiányzik a dokumentumból.

Szlovákia

A függetlenné vált Szlovák Köztársaság első saját programja 1999-ben jelent meg *Az óvodát látogató gyermekek nevelési és oktatási programja* címen. Amennyiben kissé visszatekintünk, Szlovákiában az intézményes óvodai nevelés kezdetei az 1950-es évekre tehetőek, amikor még az ország a Csehszlovák Szocialista Köztársaság részét képezte. Az önálló Szlovákia előéletének a része az 1978-ban kiadott *A bölcsődék és óvodák nevelési programja*, amely 1999-ig volt érvényben. Ebben a programban – melyből 1986-ban kiadtak egy magyar nyelvű változatot is – még együttesen jelenik meg a bölcsődei és az óvodai nevelés. A programból kitűnik, hogy a gyermeknővér (bölcsődei szakember) és az óvónő az egyéni spontán tanulást és a különböző munkatevékenységeket a gyermekek önfegyelmének megszilárdítására használja fel. Részletesen foglalkozik ez a dokumentum azzal, hogy a gyermekek korához illesztett, céltudatosan tervezett tevékenységek eredményesen fejlesztik a gyermekek pszichés tulajdonságait, érzelmeit. „A gyermekek életét úgy kell tehát megszervezni és irányítani, hogy idegrendszerük ne szenvedjen sérülést, hanem fokozatosan erősödjön és fejlődjön.” (*A bölcsődék és az óvodák nevelési programja*, 1986, p. 109.) Kiemeli a játék fontos szerepét, amely semmi mással nem pótolható, hiszen nagymértékben befolyásolja a gyermek fantáziájának, alkotóképességének, ismereteinek a fejlődését, és alkalmazkodó élettapasztalatokkal gazdagítja őt. „A játék alapvető nevelési eszközként a gyermekek érzelmi és erkölcsi magatartásának megismerésére és befolyásolására szolgál. [...] A gyermek lelki fejlődése szempontjából teljes mértékben nélkülözhetetlen tevékenység, mert a gyermek játék közben nyilatkozik meg a legjobban, és a nevelőnek ilyenkor van legjobb alkalm arra, hogy eredményesen fejlessze a gyermek személyiségét. [...] A játék sikeresen felhasználható az elérendő pozitív érzelmi és erkölcsi tulajdonságok kialakítására és megszilárdítására, de a nem kívánatos jellemvonások, megnyilvánulások erőszak nélküli korlátozására és kiküszöbölésére is.” (*A bölcsődék és az óvodák nevelési programja*, 1986, p. 12.)

Külön foglalkozik a program az iskolakezdés előtt álló gyermekek fejlesztésével, hangsúlyozva, hogy a foglalkozások folyamán tartsuk szem előtt a gyermekek legfontosabb pszichológiai sajátosságait: a magas fokú érzékenységet, a gondolkodás konkrétságát, a játékosságot, a játszás szükségességét. Az (iskola-) előkészítő osztály számára a nevelőmunka tartalmában a gyermekek önállóságának és kitartásának a fokozása kerül előtérbe: „A gyermekek aktivitását és önállóságát irányítsuk bonyolultabb feladatok megoldására. Oldjanak meg olyan feladatokat, amelyek eredményesebbé teszik az iskolába lépésre való felkészítésüket. Alakítsuk ki a gyermekekben a képességet az akadályok leküzdésére.” (A bölcsődék és az óvodák nevelési programja, 1986, p. 296.) Kiemeli, hogy fejleszteni szükséges a gyermekek kötelességtudatát, felelősségérzetét, szorgalmát, és hogy igyekezzenek befejezni a megkezdett munkát. E ponton jól érezhetően megfogalmazódik a programban a kihívást jelentő feladatok megoldása iránt mutatott kitartás erősítése, ami az elsajátítási motiváció egyik fontos jellemzője.

Érdemes kitérni arra a kiadványra is, melynek címe *A nevelőmunka módszertana a bölcsődében és az óvodában* (1980), s amely a fentebb ismertetett programhoz készült segédanyag. Ez a dokumentum a fő nevelési eszközként értelmezett játékhoz, tanuláshoz, munkához és szórakozáshoz ad módszertani jellegű segítséget. A játékkal kapcsolatban arra is tesz utalást, hogy azt a tanítás során is érdemes felhasználni. Említést tesz arról, hogy az óvodás gyermek számára az érzelmek uralása még nehézséget okoz: „Gyakran keletkeznek olyan konfliktusok, amelyeket a gyermek az önuralom hiányában képtelen megoldani, s ilyenkor a megoldást a felindulás sugallja. [...] Az óvónőnek nemcsak ötletes és aktív játszótársnak kell lennie, hanem ugyanakkor tudnia kell helyes módszerekkel ellenőrizni és irányítani a gyermekek játékának folyamatát és a játék színvonalát.” A gyermekek érzelmi labilitására rámutatva rögzíti, hogy a gyermekek még nem sajátították el tökéletesen a viselkedés szabályait, hogy önellenőrzésükben és más gyermekek értékelésében azokat érvényesíthetnék. „Az óvónő úgy irányítja a gyermekeket, hogy az akadályokat és konfliktusokat saját igyekezetükkel küzdjék le.” Az értelmi nevelés a megismerési folyamatok fejlesztésére irányul, ahol „egybe kell kapcsolódnia az értelmi és az érzelmi jellegnek; ezek kedvező fejlődése jelentős mértékben függ a szociális interakciók lehetőségeitől”.

A már 1999-ben megjelent *Az óvodát látogató gyermekek nevelési és oktatási programjában* kiemelik az óvoda fontos szerepét, különösen a társas tanulás szempontjából. A kora gyermekkor megalapozza a későbbi időszakokat, ezért különösen jelentős periódus. Az óvodai tartalom kizárólag keretjellegű, részletesebb konkretizálása a pedagógus kreativitásán múlik. Ez a gyermekek spon-

taneitásának és a tág értelemben vett tanulás dominanciájának köszönhető: a spontán tanulás felülkerekedik a szándékos tanuláson. A gyermekek által elsajátítandó tartalmak nehezen tervezhetők meg pontosan előre, és ebben rejlik az óvodai nevelési folyamat irányításának egyik nehézsége, kihívása. Ez azt jelenti, hogy a pedagógusnak kreatívan kell reagálnia a gyermekek igényeire, érdeklődésére és figyelmére, és ezek függvényében változtatni a tartalmat, a formákat, a módszereket és a didaktikai eszközöket.

Ez a program nagy hangsúlyt fektet az érzelmek fejlődésére, amelyet a Goleman (1995) által érzelmi intelligenciának nevezett személyiségkomponensek befolyásolnak. „Az érzelmi képességek minden tanulás szükséges alapját képezik, amely szerint a gyermek tanulmányi sikerét nem annyira a tudása mértéke vagy a korai olvasás határozza meg, hanem inkább az érzelmi és szociális jellemzők, az önbizalom és a gyermek természetes kíváncsisága” (Az óvodát látogató gyermekek nevelési és oktatási programja, 1999, p. 9.). A program a tanulási képesség hét legfontosabb aspektusát sorolja fel, melyek az érzelmi intelligenciához kapcsolódnak: önbizalom, kíváncsiság, önuralom (belső kontroll), céltudatos cselekvés, másokkal való együttműködés, a kommunikáció és az együttműködés képessége. Az érzelmi intelligencia nagymértékben befolyásolja a stresszhelyzetek megoldását. A kora gyermekkorban elsajátított érzelmi kiegyensúlyozottság nemcsak a stressz vagy más stresszhelyzetek elleni hatékony védelemként működik, hanem megelőzőként és gátként is felnőttkorban a személy különböző függőségei ellen. Az óvodakezdés időszakában fontosnak tartja az érzelmi stabilitás erősítését és a gyermek stresszel szembeni pszichológiai ellenálló képességének kialakítását. Ezt a képességet feladatorientáltság szempontjából a program nem vizsgálja külön, mégis úgy véljük, a szlovákiai nevelési és oktatási programok közül ez foglalkozik leginkább a gyermekek érzelmi reakcióival, megnyilvánulásaival egy probléma, feladat megoldása közben.

A program hangsúlyozza, hogy minden gyermek aktív részese a saját fejlődésének. Eszerint a gyermekre gyakorolt nevelői hatásban a pedagógusnak nincs domináns pozíciója. „A gyermek nem kész ismereteket szerez, hanem a tapasztalati tanulás alkalmazásával, saját tevékenységével, önállóan sajátíthatja el azokat. A pedagógus a segítő szerepét tölti be” (Az óvodát látogató gyermekek nevelési és oktatási programja, 1999, p. 8.). Ily módon elősegíti az önálló tanulási folyamatot és a gyermek autonómiájának növekedését.

Az iskolaköteles gyermekeknél a program kiemeli, hogy már meglehetősen önállóak a különböző, életkoruknak megfelelő feladatok vagy problémák megoldására. Az elsajátított szokások, a motiváltság és a készségek fejlettsége lehetővé teszi, hogy a gyermek viszonylag független legyen a felnőttektől. „A gyermek

fokozatosan kiegyensúlyozottabbá válik, az érzelmi ingerlékenység csökken, és az érzések állandóbbak. A viselkedés impulzivitása alábbhagy, és javul az önkontroll képessége. Az érzések érése az affektusok és érzelmek fokozatos elsajátításában áll, ami a gyermek motoros-verbális megnyilvánulásai interiorizációjával (internalizációjával) és a magasabb rendű érzések kialakulásával jár együtt” (Az óvodát látogató gyermekek nevelési és oktatási programja, 1999, p. 27.). Az érzelmek már nemcsak a közvetlen cselekvésben nyilvánulnak meg, hanem a képzeletben is. Az információigény és a kognitív érzelmek (pl. bűntudat, szégyen, zavar, büszkeség) meghatározóak. A magasabb rendű érzelmek, különösen a kognitív érzelmek fejlődéséhez szorosan kapcsolódik a figyelem finomodása, ami pozitívan tükröződik a gyermek különböző tevékenységeiben. A kognitív érzelmeknek fontos szerepük van az elsajátítási motiváció expreszszív komponensének a fejlődésében.

2008 volt az az év, mely az iskolarendszer reformjával és az új közoktatási törvény bevezetésével radikális változást hozott. A 245/2008-as Közoktatási törvény életbe lépésével az óvodákat besorolták az iskolarendszerbe, melynek a nulladik szintjét képezik. Az állami program az Állami Oktatás program ISCED 0 – „A gyermek és a világ” címet kapta, amelynek gyakorlatba való átültetése országszerte jelentős problémákat okozott. Az akadályok korrigálására 2015-ben kidolgozták az innovált Állami oktatási programot, amely 2016-ban érvénybe is lépett, és napjainkban is ez a használatos állami oktatási program (Markovics, 2019; Podráczky et al., 2022.).

A szlovákiai program felépítése a kritériumorientált fejlődéssegítés gyakorlatára alapoz, így a teljesítményt a követelményekből kiindulva és ahhoz viszonyítva határozhatjuk meg. Fő célja a foglalkozások folyamán az iskolai és a társadalmi élet alapjait képező kognitív, szenzomotoros és szociális-érzelmi fejlettség optimális szintjének elérése. Az Óvodai nevelés állami oktatási programjával és a hatályos törvénnyel összhangban minden intézmény köteles kidolgozni az intézményi (helyi) pedagógiai programot, melyből tematikus heti terveket vagy projektterveket készítenek a pedagógusok. Az állam e programon keresztül garantálja az iskolaköteles kor előtti intézményes oktatás minőségét. E dokumentumnál érdemes megvizsgálni, hogy a kognitív fejlesztéssel párhuzamosan jelen van-e a programban a motivációerősítés szempontja, a kitartás a kihívást jelentő feladatokban, valamint az esetleges kudarcfeldolgozás a feladatmegoldások folyamán.

Az óvodai nevelés és oktatás céljai között szerepel a gyermek ismeretszerzésének és tanuláshoz való viszonyának a támogatása, a játék, a közvetlen tapasztalatszerzés és az aktív felfedezés által megvalósuló tanulás segítése. Az óvodai nevelés-oktatás tartalma az egyes művelődési területeken keresztül va-

lósul meg (Nyelv és kommunikáció, Matematika és információkezelés, Ember és a természet, Ember és a társadalom, Ember és a munka világa, Művészet és kultúra, Egészség és mozgás), melyeket kölcsönös átjárhatóság jellemez, tehát az egyikben kitűzött célok elérése más területek által is megvalósítható. A gazdag nyelvi tapasztalatforrás (mely akár a gyermek érzelmeinek megfogalmazásában is segít), a logikai és algoritmikus gondolkodás fejlesztése (mely a problémamegoldás lépéseit is magába foglalja), a matematikán keresztül a gyermek saját elvárásainak, eredményeinek és (feladatorientált) aktuális elképzeléseinek kifejtése, a tapasztalati okfejtés (érveléses magyarázat) folyamán az óvodapedagógus mindvégig a természetes gyermeki kíváncsiságra épít. A kognitív kompetencia fejlesztésének érzelmi hátterével a proszociális nevelés területén találkozhatunk a programban. Ahhoz, hogy a gyermek a feladatok megoldásában sikeres legyen, képesnek kell lennie észlelni a környezetet, kísérletezéssel különböző megoldásokat kipróbálni, az anyagokat és eszközöket kreatívan felhasználni. Ebben a folyamatban figyelembe kell venni a gyermek egyéni és sajátos jellemzőit emocionális területen is. Ha a gyermekek kihívással rendelkező feladatot kapnak, nemcsak a megoldás végkimenetele a fontos, hanem az elsajátítási motiváció szempontjából a feladat teljesítése közbeni érzelmi reakció is.

Az újratervezett tantervet azzal a várakozással vezették be, hogy az azonos tanulási területek révén összekapcsolódjon a jelenleg készülő általános iskolai tantervvel. Ugyanakkor az óvodák számára kiegészítő kompenzációs programok készülnek, melyek már meg is jelentek, hogy támogassák a kötelező óvodai oktatás bevezetését, és lehetővé tegyék az általános iskolai oktatáshoz való szorosabb kapcsolódást (Oktatás a 21. század számára, 2023).

A kognitív nevelés az összes foglalkozási területet átöleli, így például a figyelem és a kitartás fejlesztése szinte minden területen megvalósítható. Fő cél és küldetés lehet a viselkedés önszabályozásának kialakítása (kitartás, önállóság, figyelem, koncentráció, felelősségtudat), a gyermek szociális kompetenciájának és autonómiájának növelése. Ez a gyermek függetlenségének, kreativitásának, személyes integritásának erősítését és a személyes felelősségvállalás alapjainak kialakítását jelenti.

Összegzés

Az elsajátítási motiváció az iskolai sikeresség meghatározó összetevője. Fejlődésének támogatásában lényeges szerepet játszik a gyermekeket körülvevő környezet, elsősorban azok a felnőttek, akik a gyermekek életét és mindennapjait szervezik; tevékenységüket ösztönzik, irányítják és arra reagálnak. Nem

közömbös ezért, hogy miként gondolkodik és mit tesz hozzá az elsajátítási motiváció fejlődéséhez az iskoláskort megelőző intézményes nevelés. Elemzésünk – melybe az egymást követő, kötelező érvényű tartalmi szabályozókat vontuk be – annak áttekintésére irányult, hogy a gyermekek autonóm problémamegoldásának ösztönzése, az újabb próbálkozások bátorítása és a problémamegoldást kísérő érzelmek kezelése milyen módon jelennek meg a magyarországi és a szlovákiai óvodai nevelési programokban.

Munkánk eredményeként az alábbiakat rögzíthetjük: Az elsajátítási motiváció fogalma explicit módon sehol nem jelenik meg, de mindkét ország óvodai programjaiban fellelhetők olyan tartalmak, amelyek e fontos pszichológiai konstruktum fejlődésének pedagógiai támogatását célozzák. Magyarország bő két évtizeddel megelőzi Szlovákiát az első óvodai programmal. Az 1957-ben kiadott magyar útmutatónál a későbbi óvodai nevelési programok természetesen korszerűbbek, az elsajátítási motiváció minden lényeges „kelléke” mégis ebben az első dokumentumban fogalmazódik meg legpregnansabban. Ez azért is különösen érdekes, mert maga a fogalom ekkor még ismeretlen. A tevékenységhez kapcsolódó siker örömeinek állandó ébrentartása, illetve a tevékenységöröm, a kitartó erőfeszítés és az iskolára való felkészítés összefüggése ebben az első programban a legnyilvánvalóbb. Azt ezt követő programok pozitívumaként emelhető ki, hogy azok mindegyike a gyermek természetes kíváncsiságára építi a tapasztalatszerzést, s ebben meghatározónak tartja mind a gyermek szabad felfedezését, mind a pedagógus ösztönző, bátorító magatartását, a kudarc kezeléséről ellenben nem sok szó esik. Szlovákia első (még Csehszlovákia létezése idején, 1978-ban kiadott, a bölcsődékkal együtt kezelt) programjában a játék mint a gyermek fantáziájának, alkotóképességének a letehetőleg legteljesebb mértékben kap hangsúlyt. Az iskoláskor küszöbén a gyermekek önállóságának és kitartásának a fokozása kerül előtérbe. A már függetlenné vált Szlovák Köztársaság első programja 1999-ben az óvodát a szociális tanulás és az érzelmek fejlődése szempontjából tartja különösen fontosnak, s ehhez olyan pedagógust vizionál, aki képes reagálni a gyermekek igényeire és érdeklődésére. A program a gyermek önbizalmára, kíváncsiságára, önuralmára, a céltudatos cselekvésre és a másokkal való együttműködésre a tanulási képesség meghatározó összetevőiként tekint. A jelenleg hatályos, innovált Állami oktatási program – amely a kritériumorientált fejlődéssegítés gyakorlatát kívánja érvényre juttatni, és az óvodai nevelés tartalmát művelődési területekbe rendezi – ezt a szemléletet viszi tovább.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy Magyarországon minden programban a gyermek önálló problémamegoldása és annak bátorítása a hangsúlyos dimenzió, Szlovákiában az egymást követő programokban a problémamegoldást

kísérő érzelmek válnak egyre fontosabbá. Mindkét ország pedagógiai programjaiban találunk az elsajátítási motiváció fejlődését és fejlesztését orientáló tartalmakat, az instrumentális és expresszív komponensek konzekvensebb végiggondolásával azonban mindkét ország óvodai nevelése tovább gazdagodhatna.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány elkészítését a Magyar Tudományos Akadémia Közoktatás-fejlesztési Kutatási Programja, valamint a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klaszterének Digitális Társadalom Kompetenciaközpontja támogatta. Józsa Krisztián a Gyermeki fejlődés nyomon követését segítő mérőeszközök fejlesztése kutatócsoport tagjai.

Irodalom

- 137/1996. (VIII. 28.) Korm. rendelet az Óvodai nevelés országos alapprogramjának kiadásáról <http://www.jogiportal.hu/index.php?id=0efxt2oxj3i-31a5nc&state=20121217&menu=view>
- Amukune, S., & Józsa, K. (2023). Approaches to learning in elementary classrooms: Contribution of mastery motivation and executive functions on academic achievement. *International Journal of Instruction*, 16(2), 389–412. <https://doi.org/10.29333/iji.2023.16222a>
- Barrett, K. C., & Morgan, G. A. (2018). Mastery motivation: Retrospect, present, and future directions. In A. Elliot (Ed.), *Advances in Motivation Science. Vol. 5* (pp. 2–39). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/bs.adms.2018.01.002>
- Blasco, P., Saxton, S., Gullion, L. M., Oo, T. Z., Amukune, S., & Józsa, K. (2023). Assessment of mastery motivation and neurodevelopment of young children at high risk for developmental delays. *Journal of Intelligence*, 11(6), 115. <https://doi.org/10.3390/jintelligence11060115>
- Goleman, D. (1995). Emotional Intelligence. In K. Guzióvá (Ed.), *Program výchovy a vzdelávania detí v materských školách*. Ministerstvo školstva slovenskej republiky.
- Hornýák, M. (2005). *Brunszvik Teréz és a Felvidék első óvodái (Besztercebánya, Pozsony, Nagyszombat)*. Őrláng füzetek 11. Brunszvik Teréz Szellemi Hagyatéka Alapítvány.

- Józsa, K., & Barrett, K. C. (2018). Affective and social mastery motivation in preschool as predictors of early school success: A longitudinal study. *Early Childhood Research Quarterly, 45*(4), 81–92. <https://doi.org/10.1016/j.ec-resq.2018.05.007>
- Józsa, K., Barrett, K. C., Amukune, S., Calchei, M., Gharib, M., Hashmi, I. S., Podráczky, J., Nyitrai, Á., & Wang, J. (2020). Implications of the DMQ for education and human development: Culture, age and school performance. In G. A. Morgan, H.-F. Liao, & K. Józsa (Eds.), *Assessing mastery motivation in children using the Dimensions of Mastery Questionnaire (DMQ)* (pp. 137–162). Szent István Egyetem.
- Józsa, K., & Zentai, G. (2025). Az óvodáskori elsajátítási motiváció, intelligencia és a családi háttér előrejelző ereje a hatodik osztályos iskolai teljesítményre. *Magyar Pedagógia*, (megjelenés alatt).
- Kis, N., & Józsa, K. (2019). Az otthoni környezet hatása az óvodás gyermekek elsajátítási motivációjára: Egy longitudinális vizsgálat eredményei. *Magyar Pedagógia, 119*(3), 243–261. <https://doi.org/10.17670/MPed.2019.3.243>
- Laevers, F., & Declercq, B. (2011). Levels of well-being and involvement in Free State ECD settings. Faculty of Psychology and Educational Sciences. Department for Educational Sciences. Katholieke Universiteit Leuven.
- Markovics, T. (Ed.) (2019). *Az óvodai nevelés állami oktatási programja*. Comenius Pedagógiai Intézet.
- Morgan, G. A., Harmon, R. J., & Maslin-Cole, C. A. (1990). Mastery motivation: Definition and measurement. *Early Education and Development, 1*, 318–339. https://doi.org/10.1207/s15566935eed0105_1
- Morgan, G. A., Józsa, K., & Liao, H. F. (2017). Introduction to the HERJ special issue on mastery motivation: Measures and results across cultures and ages. *Hungarian Educational Research Journal, 7*(2), 5–14.
- Nyitrai, Á., & Korintus, M. (2017). *Játék az első életévben*. Családbarát Ország Nonprofit Közhasznú Kft.
- Nyitrai, Á., Podráczky, J., & Józsa, K. (2019). Az elsajátítási motiváció jelenléte a bölcsődei és az óvodai nevelési alapprogramban. In A. Varga, H. Andl & Zs. Molnár-Kovács (Eds.), „*Neveléstudomány – horizontok és dialógusok*” XIX. Országos Neveléstudományi Konferencia. Absztraktkötet, 327.
- Podráczky, J., Hajduné Holló, K., Borbélyová, D., Nagyová, A., & Józsa, K. (2022). A magyarországi és szlovákiai óvodai nevelési program összehasonlító elemzése. *Danubius Noster, 10*(4), 107–132. <https://doi.org/10.55072/DN.2022.4.107>
- Shonkoff, J. P., & Phillips, D. A. (2000). *From neurons to neighborhoods: The science of early childhood development*. National Academy Press.

- Sz. n. (1957). *Nevelőmunka az óvodában: Útmutatás óvónők számára*. Tankönyvkiadó.
- Sz. n. (1980). *Az óvodai nevelés programja*. Tankönyvkiadó.
- Sz. n. (1986). *A bölcsődék és az óvodák nevelési programja*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo Szlovák Pedagógiai Könyvkiadó.
- Sz. n. (1989). *Az óvodai nevelés programja*. Országos Pedagógiai Intézet.
- Sz. n. (1994). *Predpis bol zrušený predpisom 353/1994 Z. Z. 118/1980 Zb.*, 118. VYHLÁŠKA Ministerstva školstva Slovenskej socialistickej republiky z 26. júna 1980 o materských školách, spoločných zariadeniach jasle a materská škola a detských útulkoch, <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1980/118/19800901.html>
- Sz. n. (1999). *Program výchovy a vzdelávania detí v materských školách. Az óvodát látogató gyermekek nevelési és oktatási programja*. Szlovák Köztársaság Oktatási Minisztériuma.
- Sz. n. (2023). *Vzdelávanie pre 21. storočia, Oktatás a 21. század számára*. Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky, Szlovák Köztársaság Oktatási, Tudományos, Kutatási és Sportminisztériuma.